

Erfgoed Brussel

35

Lente 2021

U

urban.brussels

**GEORGES HOUTSTONT
EN DE ORNAMENTENKOORTS
VAN DE BELLE ÉPOQUE**

De concurrenten in beeld

Wanneer Beyaert en Janssens de gouverneur van de Nationale Bank willen overtuigen om Franse ornamentisten in te schakelen voor de decoratie van de Nationale Bank, dan is hun belangrijkste reden dat er in België geen geschikte kandidaten zijn, omdat het beroep er eenvoudigweg niet bestaat. Hoewel Beyaert en Janssens die stelling met harde argumenten omkleden, moet de vraag toch worden gesteld of hier de waarheid geen geweld wordt aangedaan?

POGING TOT PROSOPOGRAFIE¹ VAN DE IN BRUSSEL ACTIEVE ORNAMENTISTEN

In de Brusselse *Almanakken van de handel en de industrie* die vanaf 1820 jaarlijks verschijnen, zijn de inwoners van Brussel alfabetisch geregistreerd met vermelding van beroep en adres. In de Almanak kunnen kunstenaars en ambachtlieden zich laten registreren onder één of meerdere beroepen. In de Almanak van 1862 komen onder het beroep *ornemanistes* zeer uiteenlopende profielen voor. Zowel spe-

cialisten in *carton pierre*, meubelversiering, tapisserie, brons en zink, leder, als specialisten in *ornements militaires* staan allemaal onder dezelfde noemer. De makers van de Almanak zijn zich terdege bewust van het feit dat de term *ornemanistes* geen eenduidig profiel dekt, want er wordt systematisch doorverwezen naar andere rubrieken: '*voir sculpteurs, graveurs, modeleurs et statuaires*'. Overigens is er een afzonderlijke rubriek voorzien voor *ornements d'eglises*, maar dit blijkt vooral over borduurwerk te gaan. Nemen we de periode van de vroege jaren 1860 als referentie, dan kunnen we niet anders dan vaststellen dat onder de titel *ornemanistes* slechts een zeer beperkt aantal namen staat. Dat is alvast een aanwijzing voor het feit dat de term in onze contreien weinig gebruikt wordt. Almanakken zijn immers de manier om zich professioneel kenbaar te maken. Houtstont zelf zal zich vanaf 1865 in de Brusselse Almanak laten registreren onder de categorie van de *sculpteurs* en vanaf 1866 ook onder de rubriek *ornemanistes*, waar achter zijn naam de specificatie volgt: '*sculpteur-ornemaniste, décoration à l'intérieur et à l'extérieur*'. Houtstont wedt dus op twee paarden. Andere beroepen in de Almanak zijn zeker in verband te brengen met

¹ De prosopografie - ook wel collectieve biografie of historische sociografie genoemd - is een deelstudie binnen het vakgebied van de geschiedenis. Een dergelijke studie bestudeert gemeenschappelijke kenmerken van een bepaalde maatschappelijke groep, zoals beroep, inkomen, sociale afkomst, stand, woonplaats.

← Het atelier van Alban Chambon in werking ca. 1905 (© fondation CIVA stichting)

de ornamentisten, zo duiken soms dezelfde namen op onder *mouleurs en plâtre*. Er is ook een overlap tussen ornamentisten en beeldhouwers en die laatste overlappen dan weer met *statuaires*. Onder *marbriers et tailleurs de pierre* wordt in enkele gevallen ook een specialisatie in ornamentiek vermeld². De beweegredenen om zich onder één of meerdere beroepen te registreren liggen ongetwijfeld op commercieel vlak. Het ziet er naar uit dat er geen criteria werden gehanteerd om onder een bepaald beroep geregistreerd te mogen worden. De Almanakken en de manier waarop kunstenaars zich daarin laten registreren illustreert het onderscheid dat gemaakt werd tussen de schone en de toegepaste (decoratieve) kunsten, maar tegelijk ook dat kunstenaars zich niet noodzakelijk tot één classificatie 'beperken' om zodoende alle carrièremogelijkheden open te houden. Daardoor zijn de Almanakken een handig instrument om kunstenaars te situeren en te lokaliseren, maar blijft het een bron die met de nodige omzichtigheid moet worden gehanteerd. Het is alvast niet de meest geschikte wijze gebleken om de in Brussel actieve ornamentisten in kaart te brengen.

Een betere manier om ornamentisten op het spoor te komen is via de dossiers van aanbestedingen. Helaas is dit niet van toepassing bij private opdrachten. Bij publieke opdrachten moet de overheid deze procedure volgen om de best mogelijke uitvoerder voor de best mogelijke prijs op te sporen. De procedure van aanbesteding garandeert de vrije markt waarbinnen alle concurrenten hun kans kunnen wagen. Soms wordt er weliswaar gewerkt via het systeem van de beperkte aanbesteding, met een beperkt aantal vooraf gekozen kandidaten. Dergelijke aanbestedingsprocedures vergen een administratieve inspanning die voor een kleine aannemer-ambachtsman niet voor de hand ligt. Het systeem van waarborg, waarbij de gekozen kandidaat een garantie betaalt die de opdrachtgever beschermt in geval van falen, is een bijkomend obstakel voor kleine ondernemingen. Houtstont en vele van de hier geciteerde namen vallen eigenlijk onder de categorie van aannemer-ambachtsman, die zich toelegt op slechts één onderdeel van de werf, met name de ornamentele sculptuur³. Anderzijds zijn er algemene aannemers die een volledige werf aanpakken en dan de taken verdelen via een systeem van onderaanneming⁴. Vaak zijn er op één werf verschillende aannemers-ambachtsmannen aan het werk die elk voor één specifiek

ambacht instaan. Ondanks de hevige concurrentie die gepaard gaat met het dingen naar opdrachten, is de samenwerking op de werf een noodzakelijkheid.

De schaarste aan goede ornamentisten laat zich al voelen ten tijde van de bouw van de Congreskolom, waardoor Louis Melot genoodzaakt is om medewerkers in Frankrijk te zoeken; Houtstont is er één van⁵. Eén van de zeldzame getalenteerde Belgische ornamentisten op de werf van de Congreskolom – Joseph Vanhaerdenberg – staat in de Almanak geregistreerd als beeldhouwer⁶. Louis Melot laat zich op deze werf nog bijstaan door zes andere Belgische medewerkers: Charles, Corneille en Paul Wuterwul, Pierre Vanderhaege, Adolph Dever en Michotte⁷. Geen van deze namen staat geregistreerd in de Almanak van 1859-60 onder het beroep *ornemanistes* en ook niet onder *sculpteurs*. Hun namen komen niet voor in de Almanak, waaruit mag blijken dat ze buiten Brussel wonen.

Wanneer in november 1862 de Nationale Bank de aanbesteding voor de ornamentele sculptuur van het Hotel van de gouverneur opent⁸, zijn er heel wat gegadigden. Eenendertig kandidaten komen het dossier van de aanbesteding inkijken in de kantoren van de bank, waar ze een lijst ondertekenen. Slechts 11 daarvan dienen ook een offerte in⁹. Beyaert en Janssens weerhouden Louis Melot als de beste kandidaat. Onder de kunstenaars die uiteindelijk besluiten geen offerte in te dienen zitten nochtans een paar interessante namen, zoals Charles Geefs¹⁰ (1829-1911), de jongste broer van Guillaume Geefs, en Charles Van Oemberg¹¹ (1824-1901). Het zijn beeldhouwers die niet meteen in verband worden gebracht met ornamentele sculptuur. Het is alvast een bewijs dat de markt van ornamentele sculptuur lucratief is en dat ook beeldhouwers interesse vertonen in dit marktsegment. Door de bouwexplosie die zich in de hoofdstad voordoet, kunnen vele beeldhouwers op die manier continu aan het werk blijven en zodoende hun atelier draaiende houden.

De dossiers die voor de aanbesteding van de ornamentele sculptuur van de Nationale Bank worden ingediend, worden doorgelicht door Beyaert en Janssens, die een overzichtelijke tabel maken ter vergelijking. Hun commentaren bij de kandidaat-ornamentisten geven een uniek beeld van de zware concurrentiestrijd die met dergelijke grote en prestigieuze opdrach-

2 Almanak 1859-60, *Marbriers et tailleurs de pierre*, Luppens J. (ornements) Marché 107.

3 Zie Hfdst. 6.

4 Bertels 2011: 4.

5 Zie Hfdst. 4.

6 Almanak 1859-60, Vanhaerdenberg A., Gouttière 6

7 Stappaerts 1860: 110.

8 Zie Hfdst. 5.

9. Vergelijkende tabel van alle mededingers voor de ornamentele sculptuur van de Nationale Bank, opgemaakt door Beyaert & Janssens, 08.12.1862, ANBB.

10. Rue Josaphat 66.

11. Rue de l'Enclume 35.

AFB. 1

Bas reliëf in gips met als thema 'architecture'
door Godefroid Van den Kerckhove (KMSKB Inv.
10058 B@ KIK-IRPA Brussel, cliché b230782)

ten gepaard gaat. Hun uitgangspunt indachtig – dat er geen bekwame ornamentisten in België beschikbaar zijn – is de doorlichting van de intekeningen uiterst kritisch¹² en leggen de architecten een groot scepticisme aan de dag ten aanzien van de kandidaten. Drie van de 11 mededingers – Sédille, Thelen en Thorelle – zijn Frans en het bewijs dat er op de Belgische markt effectief een belangrijke inbreng is van Franse ornamentisten. Zij hebben allen een adres in Brussel, waaruit blijkt dat ze grote inspanningen doen om zich op de Belgische markt te begeven. Geen van hen staat in de Almanak van 1862 geregistreerd onder *ornemanistes*. Thelen L. staat wel onder *sculpteurs* en heeft al in 1854 een woon-werkplaats aan de Waterloolaan. Thorelle is pas vanaf 1862 geregistreerd, eveneens als *sculpteur*¹³. Hij zal een belangrijke rol spelen bij de ornamentale sculptuur van de Beurs in Brussel, desondanks blijft hij onvermeld. Zijn rol wordt er overschaduwd

door het prestige van de Franse beeldhouwer Carrier-Belleuse¹⁴. Nog later, in 1884, is Thorelle ook kandidaat voor de ornamentale sculptuur van de zijgevel van het Brusselse stadhuis¹⁵.

Dat Franse beeldhouwers kandidaat zijn voor deelname aan grote Belgische werven is zeker. Zo is ook de Franse beeldhouwer Louis Marchant uit Parijs¹⁶ kandidaat voor de ornamentale sculptuur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Laken, naar ontwerp van architect Joseph Poelaert. Wanneer hij zich kandidaat stelt om hogels en kapitelen uit te werken in Franse steen, voorziet hij in zijn prijsofferte de uitwerking ervan in Parijs of *in situ* op de werf in Laken. Op voorwaarde dat hij minimum 20 stuks van elk mag afwerken, kan hij dat aan een interessantere prijs doen. Beeldhouwer Marchant stelt zichzelf voor als betrokken bij de werven van kathedralen in Parijs, Beauvais, Noyon en andere historische monumenten in Frankrijk¹⁷.

12. ANBB, brief van Beyaert en Janssens aan de Gouverneur van de Nationale bank, 06.12.1862.

13. Almanak 1854: Thelen L. Sculpteur, Boulevard de Waterloo 83, 1862: sculpteurs : Thelen L., boulevard Waterloo 90, Thorelle C.L., Arlon 54 bis.

14. Wynsaww 2015: 165.

15. SAB OW 7217, intekening Thorelle, 21.10.1884.

16. Rue de Folie Méricourt 49.

17. ARA OW , Onze-Lieve-Vrouwekerk Laken, dossier 78, "Devis de travaux de sculpture", gesigneerd Marchant, niet gedateerd. Te situeren ca. 1856.

Onder de kandidaten voor de ornamenten van de Nationale Bank bevinden zich ook de gebroeders Van den Kerckhove¹⁸, verbonden aan een in oorsprong Antwerpse familie met wel vijf beeldhouwers. De offerte van Van den Kerckhove wordt door Beyaert en Janssens afgerekend op haar onvolledigheid. Zij voorzien geen *épannelage*, het voorbereidend kapwerk van de moulures en ornamenten. Dit is een taak die volgens de architecten zeker aan de ornamentist toebehoort. Nochtans gaat het hier over een beeldhouwersfamilie die zich sterk manifesteert in het segment van de ornamentale sculptuur. Augustin Van den Kerckhove, alias Saïbas (1825-1895) associeert zich met Joseph-Antoine Van den Kerckhove, alias Nelson (1847-ca.1910). Hun neef, Godefroid Van den Kerckhove (1841-1913), was succesrijk op diverse salons en was daarnaast eveneens actief in de monumentalsculptuur, met bijdragen in Brussel¹⁹ (AFB.1). Joseph-Antoine Van den Kerckhove is betrokken bij de decoratieve sculptuur van de Beurs onder leiding van Carrier-Belleuse²⁰. De naam Van den Kerckhove is verbonden aan de decoratie van de Handelsgalerij nabij het Martelaarsplein in Brussel (arch. Edmond Legraive, 1871). De Van den Kerckhoves positioneren zich als de pioniers van de ornamentale sculptuur in België. Zo schrijven Auguste en Joseph Van den Kerckhove naar aanleiding van de bouw van het muziekconservatorium (Brussel, 1873) een brief waarin zij hun verdiensten als ornamentisten in de verf zetten: *“Nous sommes, Monsieur le Ministre, les seuls Artistes Statuaires en même temps qu’ornemanistes. Nous avons été pour ainsi dire les créateurs de l’art décoratif en Belgique en 1848 et nous n’avons cessé depuis cette époque de soutenir victorieusement l’honneur de notre pays dans toutes les grandes Expositions, où nous avons été récompensés par des titres honorifiques accordés par des souverains étrangers.”*²¹ Voor het conservatorium krijgen Augustin en Joseph Van den Kerckhove Houtstont als concurrent tegenover zich, maar zij zijn blijkbaar niet tegen de Fransman opgewassen. Architect Jean-Pierre Cluysenaar is allerminst overtuigd van hun talent en zal Houtstont verkiezen voor de decoratieve sculptuur. Cluysenaar heeft uit een onderhoud met Van den Kerckhove kunnen afleiden dat het hem bij een opdracht van ornamentale sculptuur alleen om het geld te doen is: *“(…) ce qui se voit d’ailleurs très bien aux galeries du Commerce”*²² (AFB.2). Opmerkelijk

AFB. 2
Handelsgalerij, arch. Legraive, met ornamentale sculptuur door Van den Kerckhove (DE25_006 © Verz. Belfius Bank-Académie royale de Belgique © ARB – urban.brussels.).

is dat zelfs auteur Paul Meirsschaut, die zich meestal onthoudt van elke vorm van evaluatie, zich net als Cluysenaar in negatieve zin uitlaat over de decoratie van de Handelsgalerij. Hij noemt de kariatiden weinig gevarieerd²³.

Onder de intekenaars voor de ornamenten van de Nationale Bank duikt ook de naam A. Léonard op. Beyaert en Janssens hebben geen vertrouwen in zijn prijsofferte en bestempelen deze kunstenaar als ‘industriëel’²⁴, waardoor ze hem niet in staat zien om de magistrale façade van de Nationale Bank te realiseren. Dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen een indus-

18. L. Van den Kerckhove, frères, rue de l’Association 49.

19. Van Lennep 1990: 572-573.

20. Wynsawu 2015: 161.

21. ARA, OW, Muziekconservatorium, dossier 144, brief van Auguste & Joseph Van den Kerckhove, *Artistes-statuaire-ornemanistes* gericht aan de minister van Openbare Werken, 27.06.1873. *“Wij zijn, mijnheer de minister, de enige kunstenaars-beeldhouwers die tegelijk ook ornamentisten zijn. Wij zijn om zo te zeggen de ‘uitvinders’ van de decoratieve kunsten in België in 1848 en sindsdien hebben wij onophoudelijk de eer van ons land verdedigd bij alle grote tentoonstellingen, waar wij met eretiteln werden bedeeeld door buitenlandse machthebbers.”*

22. ARA OW, Muziekconservatorium, dossier 144, brief van Jean-Pierre Cluysenaar aan de minister, 08.07.1873. *“(…) wat overigens goed te zien is in de Handelsgalerij”.*

23. Meirsschaut, 1900: 126-127. De Handelsgalerij bestaat niet meer in haar oorspronkelijke vorm.

AFB. 3
Tentoonstellingspaviljoen van Vieille Montagne op de Wereldtentoonstelling in Luik in 1905 (Universiteitsbibliotheek Gent).

trieleel vervaardigde ornamentiek *versus* een artistieke benadering, is kenmerkend voor de tijd. Het geeft de spanning weer die er heerst binnen de sector. Enerzijds is er door de bouwexplosie en de sterke ontwikkeling van de bouwtechnieken zelf vraag naar op industriële schaal vervaardigde prefabornamenten die door firma's in catalogi worden aangeboden²⁵. Zo is er *Vieille Montagne*, een in Wallonië gevestigd bedrijf vanwaar zinken bouwornamenten – balustrades, dakkapellen, vazen... – aangeboden worden in een catalogus en wereldwijd op grote schaal verdeeld worden (AFB. 3). Anderzijds zien de beeldhouwers hun positie ook verschuiven door in de industrialisatie een rol op te ne-

24. ANBB, brief van Beyaert en Janssens aan de gouverneur van de bank, 12.06.1862.

25. Linda Van Santvoort 2002.

26. Jones 2014: 20-21.

AFB. 4
Detail Sint-Servaaskerk Schaarbeek, toe te schrijven aan beeldhouwer Jean Laumans (bureau Ma2 (juni 2019) © PY. Villette).

men. De gevestigde scheiding tussen schone en decoratieve kunsten komt op de helling te staan²⁶. Het is wellicht in die context dat de opmerkingen van Beyaert en Janssens moeten worden gelezen.

De archieven onthullen dat er vaak, en zeker nadat Houtstont een opdracht in de wacht heeft gesleept, nog concurrenten zijn die zich verzetten en hopen toch nog een deel van de opdracht naar zich toe te kunnen trekken.

Bij de reconstructie van het kasteel in Laken na de brand in januari 1891, onder leiding van architect Alphonse Balat, wordt de ornamentele

AFB. 5
 Interieur van het
 Vlaams Huis van
 arch. Charle-Albert in
 Watermaal-Bosvoorde
 (© fondation CIVA
 stichting).

sculptuur uitgevoerd door Houtstont. Jean Laumans²⁷, beeldhouwer gevestigd in Laken, benadert het kabinet van de bevoegde minister in de hoop een aandeel te krijgen in de sculpturale uitwerking. Uit een bijgevoegd curriculum²⁸ blijkt dat Laumans – winnaar van de Prijs van Rome in 1851 – op tentoonstellingen in Brussel, Londen, Melbourne en Sidney medailles behaalde. Hij was ook betrokken bij realisaties van architect Gustave Hansotte, met name de Sint-Servaaskerk (AFB.4) in Schaarbeek (1871-1876) en de Onze-Lieve-Vrouwkerk in Kampenhout (1874), en bij de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Alsemberg, naar een ontwerp van architect Jules-Jacques Van Ysendyck. Hij werkt mee aan de beelden van het plantsoen van de Kleine Zavel en aan de beelden op de gevel van het Brusselse stadhuis (ca. 1885)²⁹. Voor het kasteel in Laken wordt beeldhouwer Jean Laumans zonder veel argumenten afgewimpeld. Balat houdt eraan om met Houtstont te blijven samenwerken.

Een van de namen die regelmatig opduikt in de context van de decoratieve kunsten is die van Charle-Albert. Hij staat als architect geboekstaafd³⁰, hoewel zijn architecturaal oeuvre in omvang eerder beperkt is. Al heel vroeg in 1853 is hij aanwezig met een meubelontwerp op de *Exposition de l'Association pour l'encouragement et le développement des arts industriels en Belgique*, die gehouden wordt in Brussel³¹. Hij maakt naam met zijn eigen woning, het 'Vlaams Huis' in Watermaal Bosvoorde, dat hij in 1869 naar eigen ontwerp bouwt en dat bedoeld is om zijn talent als decorateur te illustreren. Het wordt erkend als één van de pionierswerken van de neo-Vlaamse renaissance (AFB. 5). Charle-Albert stelt zich op verschillende manieren voor: als *peintre-decorateur*, *artiste peintre* en *entrepreneur de travaux publics*³². Hij heeft een paar grote opdrachten op zijn naam staan, ondermeer decoratieschilderingen en verguldingen in de grote zaal en leeszaal van de

27. Jean Laumans (1823-1902) was ook betrokken bij de monumentalsculptuur voor het Bishoppelijk Paleis te Luik.

28. ARA OW, Kasteel Laken, dossier 79. Document s.d., s.n., annex bij brief van Heyninx, architect Openbare Werken, 03.02.1890.

29. Verschillende van zijn realisaties zijn opgenomen in de Balat-databank van het KIK.

30. Van Santvoort 2003: 201.

31. Getoond door Prina 2016a: 69.

32. ARA OW, Paleis der Natie, dossier 68 (blad 470), archieven werken Paleis der Natie. Op diverse documenten i.v.m. de werken aan de zaal van de Senaat stelt hij zichzelf telkens anders voor. Bij zijn intekening voor de decoratie van de Senaatzaal geeft hij de namen Guillaume Pohlmann en Antoine Dalk – van de firma Pohlmann en Dalk – op als garantie voor het betalen van de waarborg.

AFB. 6
Kapitelen van de Koninklijke
Vlaamse Schouwburg, arch.
Jean Baes, ornamenten
Maukels & Terral (uit A.
Raguenet, 1872-1921,
Chapiteau).

Senaat (1863), onder leiding van architect Léon Suys³³, en de grote zaal in het Academiënpaleis (1867), imitatiehoutschilderingen in de gotische zaal van het Brussels stadhuis (1868), schilderingen en ontwerpen voor glasramen in het koor van de Kapellekerk (1869) en decoraties in het gemeentehuis van Anderlecht (1875-79) onder leiding van architect Jules-Jacques Van Ysendyck. In het gemeentehuis van Anderlecht is overigens ook Houtstont van de partij. Charle-Albert is een vaste klant op de tentoonstellingen in 1874, 1880 en 1888, waar hij vooral met de interieurs van zijn Vlaams Huis uitpakt³⁴. De inbreng van Charle-Albert situeert zich vooral op het terrein van de decoratieve schilderkunst, de imitatie van wandtapijten en met enkele zijsprongen naar de meubelkunst, tot en met de creatie van zijn eigen interieur als totaalconcept. Charle-Albert is niet het soort kunstenaar dat Houtstont voor de voeten loopt. Toch kruisen hun paden zich meer dan één keer. In 1886 tekent Charle-Albert voor markiezin Arconati Visconti de eerste ontwerpen om haar kasteel in Gaasbeek te restaureren. Meer dan waarschijnlijk is het op aansturen van de markiezin – een geboren Parisienne – dat Houtstont zijn opwachting maakt op de werf. De beide heren moeten elkaar kennen of op zijn minst op de

hoogte zijn van elkaars activiteit. Het is daarom des te meer eigenaardig dat wanneer Houtstont in 1887 in Gaasbeek wordt ingeschakeld, hij een brief stuurt aan Charle-Albert met ingesloten zijn curriculum vitae. De toon van die brief laat er geen twijfel over bestaan dat Houtstont niet is opgezet met zijn 'tweederangsrol' op deze werf. Door het onverwacht overlijden van Charle-Albert in 1889 neemt zijn aandeel echter toe. Houtstont lijkt de leiding over de werf in Gaasbeek over te nemen³⁵.

Veel minder gekend is het duo Maukels en Terral. Zij worden betrokken bij de decoratieve sculptuur van de Koninklijke Vlaamse Schouwburg (KVS) in Brussel (1883-87)³⁶. Jean Baes, architect van de schouwburg, stamt zelf uit een artistieke familie en is als oud-medewerker van Charle-Albert van meet af aan vertrouwd met decoratie. Hij wordt door burgemeester Charles Buls ingeschakeld in de nieuw opgerichte *Ecole des Arts Décoratifs* die zich richt op een osmose tussen architectuur en decoratieve kunsten (AFB.6). Het ligt voor de hand dat Baes voor de realisatie van zijn meesterwerk slechts in zee gaat met de beste kunstenaars en vaklui. Het werk van Maukels en Terral komt voor in verschillende platen die worden uitgegeven door A. Raguenet in Parijs³⁷. Ze worden er voorgesteld als *Maukels et Terral, sculpteurs à Bruxelles*³⁸ en gekoppeld aan de KVS in Brussel³⁹, het gemeentehuis van Schaarbeek, onder leiding van Jules-Jacques Van Ysendyck⁴⁰, en aan de Wereldtentoonstelling in Antwerpen van 1885, onder leiding van architect Gédéon Bordiau⁴¹.

Een geduchte concurrent voor Houtstont is ongetwijfeld de eveneens uit Frankrijk afkomstige Alban Chambon, die vanaf 1868 zijn opwachting maakt in de Belgische hoofdstad. Chambon is gevormd in verschillende ateliers in Parijs in de periode 1861-1867, waar hij zich diverse disciplines eigen maakt – *ciselure, plafonnage, ébéniste* – en zich vertrouwd maakt met uiteenlopende materialen. Maar bovenal heeft Chambon ook het tekenen van ornamenten onder de knie. De vraag rijst waar hij initieel aan de slag gaat wanneer hij Parijs voor Brussel inruilt? Hierover bestaan verschillende hypothesen. Het bedrijf *Tasson & Washer*, dat aanwezig is op de Wereldtentoonstelling in Parijs in 1867, kan hem naar Brussel hebben gelokt. Zij hebben in die periode een opdracht voor de decoratie van de gotische zaal van het stadhuis in Brussel. Maar ook andere bedrijven die aanwezig zijn op de Wereldtentoonstelling in Parijs

33. Charle-Albert haalt het met de laagste prijs van de concurrenten Tasson-Snel (Brussel) en Vandertaelen. ARA OW, Paleis der Natie, dossier 68 (blad 491). Lees ook: Van den Steene 1981: 206-207.

34. Prina 2016a: 70.

35. Zie Hfdst. 7, lees ook Van Santvoort 1999b, Van Santvoort 1999c.

36. Prina 2016a: 75. Volgens haar wordt Maukels en Terral ingeschakeld voor de decoratie van het interieur.

37. Raguenet <https://catalog.hathitrust.org/Record/000056634>

38. Hoewel niet te traceren in de Brusselse Almanak.

39. Raguenet, 'Chapiteaux', pl.56.

40. Raguenet, 'Applique' pl. 17.

41. Idem.

AFB. 7
Hotel Metropole in Brussel
gedecoreerd door Alban
Chambon, 1894 (Ch. Bastin &
J. Evrard © urban.brussels.

in 1867 komen in aanmerking, zoals *Pohlmann en Dalk* – specialisten in *carton pierre* – of de gerenommeerde meubelmakers *Snyers-Rang et Cie*⁴². Maar zonder enige twijfel kan ook het atelier van Houtstont, die zich dan net begint op te werpen als de meest gevraagde ornamentist van de hoofdstad, een interessante werkplek geweest zijn voor Chambon⁴³. Chambon zal zich snel opwerken en een zelfstandige activiteit uitbouwen. Al in 1873 heeft hij een eigen decorateurswerkplaats in Elsene⁴⁴. Gaandeweg legt hij zich toe op luxueuze bouwprogramma's, zoals casino's en kursalen, hotels, cafés, theaters en privéwoningen (AFB. 7). In 1876 installeert hij zijn tweede en definitieve atelier in de Livornostraat, slechts een paar straten verwijderd van Houtstont. Beide landgenoten kennen elkaar, ongetwijfeld op professioneel vlak, maar ook privé. Het bewaarde bedrijfsarchief van Chambon is rijk gestoffeerd en geeft een inzicht achter de schermen van het succesrijke en grootschalige decorateursbedrijf. Het zijn indrukwekkende beelden die ons ook een idee kunnen geven van hoe het bedrijf van Houtstont er moet hebben uitgezien.

AFB. 8
Steenkappers van het bedrijf
Beernaert aan het werk in
de voormalige machinehal
Cockeril, loods voor de werf
van het Jubelpark, ca. 1904-
1905 (Ministerie Openbare
Werken).

Ook het toonaangevende bedrijf Beernaert⁴⁵ is interessant. Antoine Beernaert – *sculpteur-marbrier* – is de stichter van het bedrijf dat in 1890 wordt overgenomen door zijn zoon Emile. Het bedrijf is actief vanaf de jaren 1850 en profileert zich op verschillende niveaus: als steenleveranciers, maar ook als steen- en beeldhouwers gespecialiseerd in ondermeer grafmonumenten (AFB. 8). Beernaert is betrokken bij grote

42. Midant 2009: 37-39.

43. Midant 2009: 37. Jean-Paul Midant suggereert dat Chambon bij Houtstont aan de slag ging maar hij gaat ervan uit dat Houtstont zelf pas kort in Brussel is gearriveerd (verwijzend naar Loyer in zijn monografie over Hankar) en bij de aankomst van Chambon nog van weinig betekenis is: "*Son influence à Bruxelles en 1868 est encore peu étendue*" (p. 37). Voorliggend onderzoek bewijst het tegendeel. Midant stelt dat die invloed pas toeneemt nadat Houtstont vanaf 1873 lesgever wordt aan de academie van Sint-Joost-ten-Node, maar ook daar slaat hij de bal mis want daar was Houtstont al bestuurder én lesgever vanaf 1864. Zie kadertekst Houtstont in het onderwijs.

44. Midant 2009: 214.

45. Celis, De Clercq, Snaet 2003.

AFB. 9
Gipsmodel voor een kapiteel.
Door Beernaert (Fonds
Beernaert ©Epitaaf vzw).

werven in de hoofdstad en daarbuiten: de Anspachfontein in het stadscentrum, het koninklijk paleis in Laken, het koloniaal museum in Tervuren, de arcade van het Jubelpark, de koninklijke gaanderijen in Oostende etc. De werf-foto's getuigen van de omvang van de onderneming. De steenhouwers, die zoals gebruikelijk werken naar gipsmodellen, zijn in grote aantallen aanwezig. Op de werf van het Jubelpark zijn 450 arbeiders aan de slag in ploegen, dag en nacht. Ongetwijfeld zijn er binnen het bedrijf ornamentisten en modellers aan het werk die de gipsen modellen aanleveren. Of werden die uitbesteed aan een gespecialiseerd atelier zoals dat van Houtstont? Sommige van die gipsmodellen zijn tot vandaag bewaard gebleven en getuigen van een uitzonderlijk vakmanschap (AFB.9).

HOUTSTONT IN EEN BEVOORDEELDE POSITIE?

In de zitting van de Brusselse gemeenteraad van 22 februari 1886 – onder burgemeester-schap van Charles Buls – ligt een protest ter tafel van de *Ligue de l'industrie du bâtiment*⁴⁶. Deze in 1884 opgerichte vereniging met haar zetel in Brussel werpt zich op als de verdediger van de aannemers. Samen met de *Fédération des Entrepreneurs* brengen zij het tijdschrift *La Chronique des Travaux Publics* uit, dat zich in het bijzonder toelegt op alle publieke en private aanbestedingen⁴⁷.

Het protest van de *Ligue* betreft het feit dat er geen aanbestedingsprocedure is gevolgd voor de decoratie van het kabinet van de burgemeester in het Brussels stadhuis. En hoewel de aannemer aan wie de decoratie is toegewezen niet bij naam wordt genoemd, betreft het wel degelijk Houtstont. Gemeenteraadslid Louis Richald neemt dit protest – mogelijk het gevolg van een petitie – ter harte en vraagt verder onderzoek. Dat onderzoek zal er nooit komen, de decoratieve uitwerking van het kabinet van de burgemeester zal in de loop van het jaar 1886 zonder verdere tegenkanting worden afgerond door Houtstont⁴⁸. Het protest van de *Ligue* zal vele jaren later, in 1891, opnieuw worden opge-rakeld en de aanzet geven tot een stevig debat in de Brusselse gemeenteraad. De aanleiding van dat debat is de opdracht voor het plaatsen van masten voor elektrische verlichting op de Brusselse Grote Markt. Het ontwerp daarvan is in 1886 al toegewezen aan Houtstont en komt in 1891 opnieuw ter sprake. De procedure van toe-wijzing staat opnieuw ter discussie. Het is ook nu weer liberaal gemeenteraadslid Louis Richald die de Brusselse gemeenteraad interpelleert: *“Je demande si l'on ne va pas bientôt mettre un terme à ce système qui consiste à donner, sans adjudication, sans appel à la concurrence, toujours et toujours, tous les travaux au même entrepreneur. On confie à cet entrepreneur les travaux les plus beaux, les travaux les plus lucratifs, les travaux les plus en vue, les travaux de grande réclame. Nous devons absolument abandonner ce système (...) Vous seriez étonnés des nombreux travaux qui ont été donnés, sans appel à la concurrence, de la main à la main, à M. Houtstont. J'en ai relevé quelques-uns, et lorsque je dis que vous serez étonnés, je ne me trompe certes pas.”*⁴⁹ Raadslid Richald geeft een lijst van de opdrachten die de Stad reeds aan Houtstont heeft toegekend. Als ambtenaar bij het Rekenhof beschikt raadslid Richald over informatie uit eerste hand⁵⁰. Daarop volgt een lange en accurate opsomming van gebouwen waar Houtstont aan heeft meegewerkt. Richald berekent dat het hier kan gaan over 20 tot 25 miljoen Bfrs., waarna hij concludeert dat dit bedrag wellicht nog een onderschatting is. De interventie van Richald ten aanzien van deze manier van werken is vlijmscherp: *“Vous reconnaîtrez avec moi que cet entrepreneur, choyé, recommandé, prôné par tous, a joui dans notre pays d'un véritable monopole en fait de travaux publics.”*⁵¹

46. BCB, 1886, tome 1, part 3,206.

47. Dobels 2018: 26-27.

48. BCB, 1886, tome 2, part 12, 1108.

49. *“Ik vraag of we niet snel een einde moeten maken aan dit systeem van toewijzing aan steeds dezelfde aannemer, zonder aanbesteding en beroep te doen op de concurrentie. Deze aannemer wordt belast met de mooiste en meest lucratieve werken, met de meest opgemerkte en grootschalige werken. We moeten absoluut van deze praktijk afstappen (...) Je zou verbaasd zijn over de vele opdrachten die werden gegeven, zonder een oproep te doen tot de concurrentie, van hand tot hand, aan de heer Houtstont. Ik heb er een paar genoteerd, en als ik zeg dat jullie vermeld zullen staan, dan vergis ik me zeker niet.”*
BCB, 1891: 21-22, zitting van 06.07.1891.

50. BCB 1891: 23.

AFB. 10
Posthotel door arch. Louis De Curte, (1906), met beelden van beeldhouwer Albet Desenfans (© CIDEP, Brussel, cliché C000139).

De kritiek van Richald – waarop weinig reactie komt vanwege de andere gemeenteraadsleden – is niet gericht op de persoon van Houtstont en nog minder op zijn vakmanschap: *“Je ne critique pas le talent de M. Houtstont, je sais qu’il est remarquable; ses travaux sont très bien exécutés; mais ne pourrait-on pas faire aussi bien que lui? Cela n’est pas douteux. Aussi je me demande pourquoi on ne fait pas appel à la concurrence; cet appel permettrait à des talents de se produire, à des hommes de se faire connaître.”*⁵² Onderliggende motivatie van dit hele debat is een protectionistische en nationalistische reflex⁵³. Richald stelt openlijk de vraag waarom men geen kansen geeft aan Belgische kunstenaars en ambachtslieden: *“N’y-a-t-il donc pas d’artistes Belges capables?”*⁵⁴

EEN NATIONALISTISCHE (PROTECTIONISTISCHE) REFLEX

Het debat in de Brusselse gemeenteraad komt niet uit de lucht gevallen. Het is een steeds weerkerende kritiek waar Houtstont zijn hele carrière mee geconfronteerd wordt. Telkens opnieuw komen er vragen waarom het een Fransman

is die zoveel kansen krijgt en of er geen voorkeur moet gegeven worden aan Belgisch talent. Die kritiek komt in eerste instantie van de concurrenten zelf. Augustin en Joseph Van den Kerckhove geven in 1873 blijk van hun frustratie tegenover de minister van Openbare Werken bij de bouw van het conservatorium in Brussel en komen er openlijk voor uit dat bij publieke opdrachten de overheid de voorkeur dient te geven aan Belgische kunstenaars:

*«Sans vouloir en aucune façon discuter le talent de Mr. Georges Houtstont (...) A mérite égale il est incontestable qu’un artiste Belge se montre supérieur en l’espèce à un artiste étranger.»*⁵⁵

Het is niet Houtstont die in het verweer gaat tegen dergelijke kritiek, meestal doen de architecten dat. Zo reageert ingenieur Wellens, die toezicht houdt op de bouw van het justitiepaleis, nadat een zoveelste klacht via de minister is binnengekomen:

“(...) si le sieur Houtstont est français d’origine, les services que depuis plus de seize ans, il a rendu en Belgique, lui donnent le droit de ne pas être traité en étranger dans ce pays. Par ces talents et son activité, Mr. Houtstont a fait faire de grand progrès à l’art de la décoration archi-

51. BCB 1891: 24 *“U zal met mij erkennen dat deze aannemer, verwend, aanbevolen, bepleit door iedereen, in ons land een echt monopolie geniet inzake openbare werken.”*

52. BCB 1891: 22 *“Ik heb geen kritiek op het talent van dhr. Houtstont. Ik weet dat hij opmerkelijk is; zijn werken zijn zeer goed uitgevoerd; maar kan men niet even goed doen als hij? Daar bestaat geen twijfel over. Dus stel ik mij de vraag waarom we geen oproep doen aan de concurrentie; die oproep zou talenten aanwakkeren en hen aansporen zich kenbaar te maken.”*

53. Van Santvoort 2020.

54. BCB 1891: 32. *“Zijn er dan geen bekwame Belgische kunstenaars?”*

55. ARA OW, muziekconservatorium, dossier 144, brief van Van den Kerckhove aan de minister, 27.06.1873. *“Zonder in discussie te willen treden over het talent van dhr. Houtstont (...) maar als de verdienste even groot is valt het niet te betwisten dat een Belgische kunstenaar beter is dan een buitenlandse.”*

*tecturale en Belgique et il a contribué beaucoup à son développement et à ses nombreuses applications (...).*⁵⁶

Architecten laten zich niet afschrikken door die anti-campagne. Louis De Curte wil voor het nieuwe postgebouw in Brussel bij voorkeur samenwerken met Houtstont. In een lange brief overtuigt hij de minister van diens kwaliteiten en anticipeert hij door te stellen dat hij vele Belgische kunstenaars gevormd heeft, waardoor hij het niveau van de decoratieve sculptuur op een hoger niveau heeft gebracht⁵⁷ (AFB. 10). Houtstont zal wel degelijk de opdracht voor de ornamentale sculptuur van het postgebouw in Brussel in de wacht slepen. In het contract dat hij ondertekent, geeft hij onder artikel vijf de garantie dat hij indien mogelijk de voorkeur zal geven aan Belgische arbeiders⁵⁸.

DE CONCURRENTIE ONDER ORNAMENTISTEN DUURT VOORT

Rond de eeuwwisseling treedt een jongere generatie ornamentisten aan, waarvan velen zelfs de stiel hebben geleerd in het atelier van Houtstont.

De vele kandidaturen voor de voltooiing van de westbouw van de Onze-Lieve-Vrouwkerk in Laken in de periode 1907-1912 laten er geen twijfel over bestaan dat ornamentale opdrachten gegeerd zijn, dat er zich een schare aan ornamentisten heeft ontwikkeld en dat de concurrentie onder de kandidaten groot is. De werf van de Onze-Lieve-Vrouwkerk sleept al vele decennia aan. Poelaert is al bijna 30 jaar overleden en de architecten volgen elkaar op. In 1907 wordt de werf geleid door de Duitse architect baron Heinrich von Schmidt (1850-1928). Ornamentisten kunnen hun kandidatuur met bijgevoegd curriculum en foto's opsturen. Dit levert een interessant beeld op van de sector vlak na de eeuwwisseling⁵⁹. De Leuvense beeldhouwer Paul Roemaet – die al jaren actief is op de werf van het Leuvense stadhuis – stelt zich kandidaat. *Sculpteur-ornemaniste* Jean Verheugen uit Elsene beklemtoont in zijn curriculum zijn betrokkenheid bij tal van Wereldtentoonstellingen in Brussel (1887), Parijs (1889), Chicago (1892) en opnieuw Brussel (1897). Verheugen was eerder al actief op de werf van de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Laken. Engl. Scoman-Gorez – ornamentist gevestigd in Elsene – stelt zich kandidaat in 1911 en is op dat moment bezig met de ornamenten van het

AFB. 11
Woning in de Artanstraat 44 te Schaarbeek, door arch. Joseph Diongre met ornamentale sculptuur gesignd door beeldhouwer Talpe. In 1912 bekroond met een premie door de gemeente (© urban.brussels).

nieuwe gemeentehuis van Laken (architect P. Bonduelle, 1907-1911). Hij heeft ook meegeerkt aan het Afrikamuseum in Tervuren. Hij zal voor de gelegenheid samenwerken met Charles de Brichy (1878-1912) – beeldhouwer in Gent – die zal instaan voor de gipsen modellen. Ornamentist L. Evrard, die nog onder Houtstont heeft gewerkt aan de ornamenten van het Leopold I-monument in Laken, is eveneens kandidaat. Beeldhouwer Leopold Talpe (Schaarbeek), oud-leerling van Houtstont aan de academie van Sint-Joost-ten-Node⁶⁰, beroept zich op zijn samenwerking met architect Joseph Diongre (AFB.11). Andere kandidaten zijn nog Jaak Tiberius (Koekelberg), eveneens

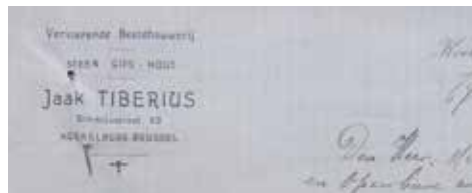
56. Brief 17 oktober 1876, transcriptie in De Smet 1978: bijlage JP1. "(...) dhr. Houtstont mag dan wel van Franse origine zijn, de diensten die hij sinds meer dan 16 jaar aan ons land heeft bewezen geven hem het recht om niet als buitenlander te worden behandeld. Door zijn talenten en zijn activiteit heeft dhr. Houtstont voor grote vooruitgang gezorgd in de kunst van de architectuurdecoratie in België en heeft hij veel bijgedragen in haar ontwikkeling en in de talrijke toepassingen (...)."

57. ARA OW, postgebouw, dossier 52 (dl2), brief van architect Louis De Curte aan de minister van Openbare werken, 30.08.1886.

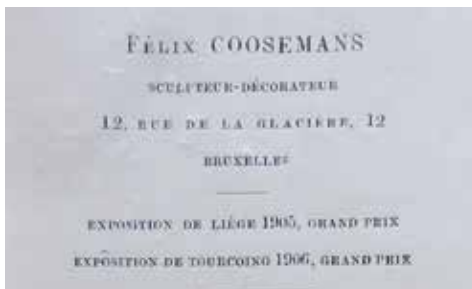
58. ARA OW, postgebouw, dossier 52 (dl2), Hôtel des Postes et Télégraphes, travaux de sculpture sur pierre, Soumission, G. Houtstont, 26.12.1886.

59. ARA OW, Onze-Lieve-Vrouwkerk Laken, dossier 94, alle kandidaturen van de ornamentisten zitten in dit dossier. De foto's die bij de cv's waren gevoegd zijn helaas uit het dossier verdwenen.

60. Leerlingenregisters academie Sint-Joost-ten-Node. Zie kadertekst 'Houtstont in het onderwijs'.

AFB. 12A > 12E
Briefhoofden van kandidaat ornamentisten voor de
ornamentele sculptuur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk Laken
(ARA OW dossier 94).

AFB. 13
Briefhoofd Coosemans

IN HET VOETSPOR VAN HOUSTONT – FÉLIX COOSEMANS

oud-leerling van de academie van Sint-Joosten-Node⁶¹, en verder nog F. Rousseau (Brussel, Jubelpark) en J. Stoffyn (Vorst) (**AFB.12A > 12E**).

In 1912 sterft Houtstont en sluit zijn atelier de deuren. Dit betekent dat alle kunstenaars en arbeiders die in dat atelier actief zijn – en we hebben er door het ontbreken van een bedrijfsarchief het raden naar hoeveel – op zoek moeten gaan naar nieuwe werkgevers of opdrachten. Zo zijn er de gebroeders Schoonjans. Twee van hen waren 30 jaar lang medewerkers van Houtstont, terwijl de derde actief was in het atelier 'Goyers frères' in Leuven. Na de dood van Houtstont hopen ze samen voor eigen rekening aan de slag te kunnen op één of andere werf.⁶²

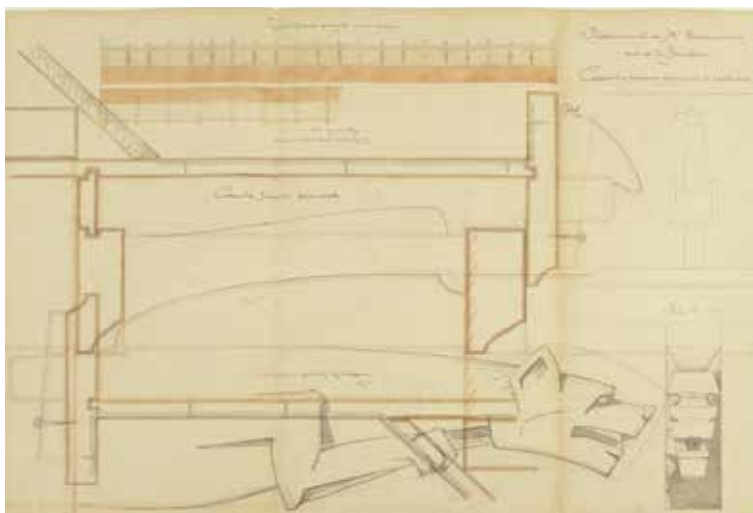
Eén van de kandidaten voor de sculpturale afwerking van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken is Félix Coosemans (**AFB.13**). Zijn naam duikt voor het eerst op bij de bouw van het ministerie van de Spoorwegen, naar ontwerp van Beyaert. Beyaert bestempelt hem als Houtstonts 'beste leerling'. In 1891 beslist Coosemans het atelier van zijn baas te verlaten om zich zelfstandig te vestigen⁶³. Bij de bouw van het ministerie van Spoorwegen is het aanvankelijk de intentie van Beyaert om zoals steeds Houtstont aan te stellen als ornamentist. Hiertegen komt evenwel heftig protest van Louis Robyn, *sculpteur-entrepreneur* afkomstig uit Antwerpen maar gevestigd in Elsene. Hij verzet zich tegen het feit dat de Franse ornamentist een zoveelste opdracht krijgt. Robyn legt zijn curriculum⁶⁴ in

61. Leelingenregisters academie Sint-Joost-ten-Node.

62. ARA OW, Onze-Lieve-Vrouwekerk Laken, dossier 94, brief van Joseph Schoonjans aan de minister, 26.12.1912.

63. ARA OW, ministerie van Spoorwegen, dossier 41, brief van Beyaert aan inspecteur Heyninx, 04.06.1891.

64. ARA OW, ministerie van Spoorwegen, dossier 41, eigenhandig geschreven curriculum van Louis Robyn, 10.07.1891 (img 29).

AFB. 14
Detail ornament atelier Felix Coosemans naar ontwerp van arch. Paul Hankar (KMKG, fonds Hankar).

AFB. 15
Ornament dat de muur van het atelier van schilder Paul Ciamberlani bekroonde, arch. Paul Hankar. De muur en het atelier werden afgebroken in 1989 (© fondation CIVA stichting).

65. De Sint-Bonifatiuskerk in Elsene is een werk van architecten Joseph en Jonas Dumont van 1846-49. Mogelijk verwijst Robyn naar een bijdrage n.a.v. de uitbreiding van de kerk in 1885 o.l.v. De Curte.

66. Naar ontwerp van architect J.J. Winders n.a.v. een wedstrijd in 1873.

67. ARA OW, Onze-Lieve-Vrouwekerk Laken, dossier 94, brief van Coosemans aan von Schmidt, 24.05.1907

68. Het betreft hier de neogotische Sint-Stefanuskerk, door Caluwaers ontworpen in 1894. Zie inventaris voor data <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/1998>

69. ARA OW, Onze-Lieve-Vrouwekerk Laken, dossier 94, Felix Coosemans aan von Schmidt, 24.05.1907.

70. Loyer 1986: 82, 'Coosemans ami de Hankar'.

71. <http://www.irismonument.be/nl.Sint-Gillis.IJskelderstraat.html>

de weegschaal, met vermelding van zijn realisaties: de Sint-Bonifatiuskerk in Elsene⁶⁵, modellen voor de restauratie van de basiliek in Halle, het monument Schelde Vrij in Antwerpen⁶⁶ enz. De bevoegde minister heeft oor naar deze kritiek en Beyaert wordt onder druk gezet. Die kan niet anders dan hier rekening mee te houden. Voor zijn laatste grote werf – Beyaert sterft in 1894, als de bouw van het ministerie van de Spoorwegen nog volop aan de gang is – schuift hij daarom Coosemans naar voor. Coosemans wordt in eerste instantie belast met het maken van alle gipsen modellen. Voor het uitkappen van de ornamenten wordt echter beslist de aanbesteding in loten te verdelen en zodoende verschillende ornamentisten aan het werk te zetten. Klager Robyn zal ondanks zijn indrukwekkend curriculum toch uit de boot vallen.

Félix Coosemans weet zich in korte tijd op te werken. In een goed gestoffeerd curriculum bij zijn kandidatuur voor de sculpturen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk geeft hij een overzicht van zijn zelfstandige activiteiten voor de periode 1894 tot 1907⁶⁷. We zien hier bevestigd dat hij heeft meegewerkt aan het ministerie van Spoorwegen, onder de leiding van Beyaert. Verder geeft hij zijn samenwerking op met architect Charles Licot, wiens naam onlosmakelijk is verbonden aan de restauratie van de abdijruïnes in Villers-la-Ville. Coosemans maakte een maquette met de toestand van de abdij in de 18de eeuw. Voor architect Jean-Joseph Caluwaers (1863-1948) behandelt hij de decoratieve sculptuur van de kerk in Hingene⁶⁸. Caluwaers zelf was een medewerker van Beyaert van 1880 tot 1893 en de kennismaking tussen hem en Coosemans is ongetwijfeld terug te brengen tot de samenwerking Houtstont-Beyaert. Het is daarom merkwaardig dat Coosemans zijn leer-tijd in het atelier Houtstont niet vernoemt in zijn curriculum. Of is het de leerling die zich afzet tegen de meester? In 1907 is Houtstont nog altijd actief en een mogelijke concurrent. De naam van Houtstont circuleert nog in het dossier van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken. Coosemans nodigt architect von Schmidt, woonachtig in München, uit in zijn nieuwe atelier in de *IJskelderstraat*⁶⁹. We hebben er het raden naar of von Schmidt is ingegaan op die vraag, maar het atelier van Coosemans is inderdaad een bezoek waard. Het werd ontworpen in 1896 door niemand minder dan architect Paul Hankar. De twee waren vrienden; hun vriendschap ontstond waarschijnlijk toen Coosemans nog medewerker was van Houtstont en Hankar nog stagiair was bij Beyaert⁷⁰. Allebei zetten ze in 1891 hun eerste stappen in een zelfstandige carrière. Het ruime atelier in de *IJskelderstraat*⁷¹ krijgt een moderne vormentaal, met sobere maar niettemin decoratieve ornamenten. Hier zien we het bewijs dat de ornamentale sculptuur in de periode van de art nouveau een andere plaats inneemt en vormelijk ook een transformatie ondergaat. Hankar heeft in zijn architectuur het ornament als het ware gedefinieerd. Het is zeer goed mogelijk dat hij ook bij andere realisaties een beroep heeft gedaan op zijn vriend Félix Coosemans (AFB.14 EN 15).

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Griet Meyfroots, Valérie Orban en Cecilia Paredes

Redactiesecretariaat

Paula Dumont, Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Coördinatie iconografie

Paula Dumont, Griet Meyfroots

Auteurs/redactionele medewerking

Linda Van Santvoort

Nalezing

Koenraad Raeymaekers en de leden van het redactiecomité

Vertaling

Linguanet

Eindredactie Nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie Frans

Cecilia Paredes, Stéphane Demeter

Vormgeving en ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Lode De Clercq, mevr. Deconinck, voorzitter van het Hof van Cassatie, Davy Depelchin, Xavier Duquenne (†), Jules Huysmans, Christophe Loir, Daniel Menchior, Griet Meyfroots, Laura Porcu, Frederik Tinck, Tom Verhofstadt, Bénédicte Verschaeren, Pierre-Yves Villette

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, Directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

Lijst met afkortingen

AKG – Archief Kasteel van Gaasbeek
AKP – Archief Koninklijk Paleis
ARA – Algemeen Rijksarchief (Brussel)
GASG- Gemeentearchief Sint-Gillis
CIDEP Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
KBR Koninklijke Bibliotheek
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKA - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Antwerpen
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
NBB – Nationale Bank van België
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2021/6860/009

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Dit nummer is volledig gewijd aan een monografie over de beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont. Deze 'nobele onbekende' werkte in de luwte samen met de grote namen uit de Belgische architectuur van zijn tijd aan een indrukwekkend aantal openbare gebouwen en monumenten en had zo een belangrijk aandeel in de transformatie van Brussel, op het einde van de 19de eeuw.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-198-8